

TEMES

La lectura a Mallorca durant la primera meitat del segle XIX. Aportacions

Pere Fullana

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

En contrast amb la imatge tradicional que durant molt de temps s'ha tingut sobre Mallorca, cada vegada es fa més evident que l'illa no es mantingué al marge dels corrents culturals dominants, sobretot a partir de la Il·lustració. En aquest sentit, interessa partir sobretot d'aquella visió que destacà Miquel dels Sants Oliver sobre la Mallorca del començament del segle XIX, una illa que està subjecta, per una banda, a la seva tradició i aïllament, i per una altra banda, a les influències externes.¹ La segona part d'aquesta afirmació s'ha estudiat des de diferents vessants, sobretot a partir del protagonisme de pensadors, publicistes i escriptors, però gairebé mai des de la perspectiva de la socialització cultural.² Un factor essencial de socialització, evidentment, és la lectura entesa en un sentit ampli. Considerem que la lectura es pot analitzar a partir d'alguns eixos concrets, com ara el volum i la qualitat de les biblioteques; de les editorials; de les impremtes; de les publicacions periòdiques i culturals; dels col·leccionistes i bibliòfils i, fins i tot, dels consumidors de llibres (lectors o compradors). El

¹ *Mallorca durante la primera revolución*, Mallorca, 1901, pàg. 11.

² Jaume BOVER PUJOL, *Balearica: bibliografia de bibliografies de Balears*, Mallorca, Miquel Font Editor, 1989.

que ens interessa destacar d'aquest escenari de socialització és la capacitat dels mallorquins d'estar al corrent del que es publicava a l'exterior i la seva capacitat de connexió amb altres corrents de producció cultural.

És, doncs, a partir d'aquests eixos que pretenem elaborar algunes aportacions sobre el fenomen de la lectura a la Mallorca de la primera meitat del segle XIX considerant, fins i tot, els principals espais de sociabilitat —associacions, cercles i acadèmies— en les quals es possibilita l'accés i la proximitat a la lectura. D'aquestes entitats, encara en tenim una visió molt superficial, però tot i així són el reflex de les inquietuds culturals i socioculturals mallorquines. Es tracta, en definitiva, d'unes conjuntures marcades per una gran difusió de llibres i d'opuscles, i molt especialment d'un temps en el qual es fa evident que bibliòfils, professors, escriptors, traductors i recopiladors mallorquins mantenien estretes relacions culturals amb l'exterior, sobretot els catalans i els francesos. A Mallorca, els llibres circulaven amb major dinamisme del que sovint s'ha ponderat i del que es pot intuir, sobretot si es parteix d'una lectura superficial de la realitat històrica illenca.

Per tant, allò que ens interessa destacar, en la mesura de les nostres possibilitats, és la influència del llibre a Mallorca a partir de l'ascendent i de la democratització de la cultura iniciada per la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País (SEMAP) —i per extensió dels il·lustrats illencs— fins a mitjan segle. No debades, encara que sigui només com a anècdota, val la pena destacar que el 1851 va ser nomenat bisbe de Mallorca el bibliotecari Miquel Salvà Munar, secretari i bibliotecari de cambra d'Isabel II. Tot i que només sigui a tall d'exemple, val la pena destacar, d'una manera més individual que en altres indrets, com a casa nostra existí un clima de difusió i de permeabilització cultural significatiu.

En aquesta anàlisi de la lectura, allò que volem emfasitzar, sobretot, és l'accés a allò que es llegia, a allò que s'editava a Mallorca, però també a tot allò que circulava, que s'adquiria a l'exterior i el tipus de promoció de qualsevol model de lectura. Durant la primera meitat del segle XIX es constata, tot i que és un fenomen per ventura encara no suficientment ponderat, un nombre considerable de publicacions periòdiques i una incidència considerable d'editors i d'impremtes. Si hom compara el nombre de llibres i de fullets editats a Mallorca i el nombre de capçaleres de

publicacions periòdiques amb la població existent a la Mallorca de la primera meitat del segle XIX, segurament estarà en condicions de plantejar algunes hipòtesis sorprenents pel que fa al nombre d'usuaris d'aquest instrumental cultural. És cert que els tiratges devien ser més aviat reduïts i que moltes capçaleres tingueren una durada curta. No obstant això, haurem de convenir que o bé es publicava desproporcionadament amb relació al nombre de lectors o bé que aquests eren molts més del que fins ara s'ha valorat.

Per altra banda, en relació directa amb la lectura, hom ha de ponderar els índexs d'analfabetisme, un element certament difícil de quantificar durant la primera meitat del segle XIX, sobretot si convenim que els padrons i les estadístiques de població no aporten encara informació sobre aquest aspecte.³

Les biblioteques

Al començament del segle XIX a Mallorca hi havia tres àmbits culturals capdavanters, dels quals se suposa que feien importants contribucions a les biblioteques: la Universitat Literària de Mallorca,⁴ l'Església i la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País.⁵ L'Església, per la seva banda, comptava amb un gruix significatiu de biblioteques, entre les quals destacaven l'Episcopal, la Sapiència, el Seminari Conciliar i les biblioteques conventuals. Entre aquestes excel·lia molt especialment la dels caputxins,⁶ consultada i valorada per Jovellanos

³ Francesc BUJOSA, Isabel MOLL i Bernat SUREDA, «La avanzada transición demográfica en Mallorca: el caso de la mortalidad infantil», *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica 2000*, XVIII, II, pàg. 125-145.

⁴ Sobre el context de la biblioteca de la Universitat val la pena destacar un escrit de 1805: J. BARBERÍ, «Reflexiones sobre la Real Biblioteca de la Universidad de Mallorca en respuesta a los que creen que para regentar el empleo de bibliotecario no se necesita más que saber leer y estar sentados», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (BSAL), 1907, vol. XI, pàg. 268-275.

⁵ Des de 1779 disposava d'una bona biblioteca amb temes d'economia, d'agricultura, etc., donacions de diversos nobles com ara el Marquès de Solleric, etc. Sobre la biblioteca, vegeu: M. S. OLIVER, *Mallorca durante...*, pàg. 77-79.

⁶ Andreu de Palma de Mallorca, «La antigua biblioteca de los Capuchinos de Mallorca. Apuntes para ilustrar su historia», *Estudios Franciscanos*, 1921; Pedro de MONTANER, «El desaparecido gabinete de antigüedades de los capuchinos de Palma y el origen de la colección Vivot», *Mayurqa*, 1976, núm. XV.

durant la seva estada forçada a Mallorca entre 1801 i 1808, de la qual fou responsable fra Lluís de Vilafranca, un dels erudits més significatius de la Mallorca del primer terç del segle XIX. Tanmateix, s'han d'afegir també biblioteques particulars significatives, entre les quals destaquen, sobretot, aquelles que eren propietat de les principals famílies aristocràtiques. Disposaven de biblioteques meritòries les principals famílies de la noblesa com ara els Despuig, el Marquès de la Romana, el comte d'Aiamans, els marquesos de Campofranco, de Safortesa, de Brondo i de Cotoner, entre d'altres, i les biblioteques individuals, sobretot dels il·lustrats, dels professionals liberals i dels clergues (Bonaventura Serra,⁷ alguns clergues com ara Pere Gamundí,⁸ etc.). Així mateix, hi havia altres àmbits, com ara el Reial Col·legi de la Puresa i l'Acadèmia Mèdico-Pràctica Balear, que impulsaren biblioteques significatives. Un estudi sistemàtic de la biblioteca de la Puresa —actualment coneguda com a Biblioteca Alberta Giménez—⁹ ens aportaria interessants elements d'anàlisi per conèixer allò que arribava i es llogava a Mallorca durant la primera meitat del segle XIX.

La biblioteca era, tanmateix, un signe dels valors dominants. Miquel dels Sants Oliver insistia sobre les biblioteques del final del segle XVIII: «*Si se tiene ocasión de escudriñar alguna biblioteca formada en aquel tiempo ó una de tantas polianteadas como entonces se compilaron, nada se encontrará hasta después de mediar el siglo; como no sea un espantoso fárrago de sermones interminables, enrevesados y llenos de erudición extrafalaria.*»¹⁰ Fins a la creació de la SEMAP, entre la principal producció bibliogràfica predominaren les vides de sants, cròniques i annals dels ordes

⁷ Jesús GARCIA MARIN, «La biblioteca de Buenaventura Serra (1728-1784) y otras bibliotecas del XVIII mallorquín», *Estudis Baleàrics*, pàg. 29-30 i pàg. 113-117.

⁸ Miquel dels Sants Oliver explica que Jovellanos descobrí a la rectoria de Sóller una biblioteca amarada d'autors jansenistes. Vegeu: Pere FULLANA PUIGSERVER i Antoni MARIMON RIUTORT, «El segle XIX a Mallorca: cultura i compromís polític (1800-1900)», dins *Cultura i compromís polític a la Mallorca contemporània*, a cura de Sebastià SERRA I BUSQUETS, Palma, Fundació Emili Darder, 1995, pàg. 16.

⁹ La biblioteca consta de 2.588 llibres, 649 fullets i 60 publicacions periòdiques, obres que van des del 1600 fins al 1922. Vegeu María Ignacia LLADÓ i María Luisa CANUT, *Biblioteca Alberta Giménez. Catálogo alfabético de autores*, Palma, 1998.

¹⁰ OLIVER, *Mallorca durante...*, pàg. 18-19.

religiosos, almanacs, pronòstics i llibres de text.¹¹ El viatger francès André Grasset de Saint-Sauveur ratificava, encara que superficialment, aquella visió de les biblioteques conventuals illenques durant el primer decenni del segle XIX. Referint-se al convent de Sant Francesc de Palma, escriví: «*La biblioteca fue lo último que, por solicitudón mía, me mostró. Esta vez no me mintió en absoluto al decirme que no encontraría nada digno de atención. Efectivamente, no vi mas que un montón de viejos libros españoles encuadernados en pergamino. Abrí muchos de ellos y todos trataban de asuntos teológicos.*»¹² Aquesta mateixa visió és la que oferia del convent de Sant Francesc de Ciutadella (Menorca): «*La biblioteca no contiene más que obras de teología. Es un amasijo de sutilezas escolásticas y de leyendas. Es esto, no obstante, lo primero que los monjes se apresuran a mostrar a los extranjeros.*»¹³

Durant el decenni de 1830, la desamortització dels béns dels religiosos i l'exclaustració suposà la desfeta de les antigues biblioteques conventuals. Algunes, com ara la dels caputxins, van ser lliurades al Marquès de Vivot per a la seva custòdia i conservades gairebé íntegrament. Tanmateix, la majoria es desferen definitivament, tot i que l'Administració pública en salvà una part. Així mateix, el 1835 desaparegué definitivament la Universitat Literària de Mallorca, tot i que l'espai que ocupava va ser heretat per l'Institut Balear, que en conservà la biblioteca i n'augmentà el volum.¹⁴ D'altra banda, és probable que el redreçament de la SEMAP, sobretot a partir del decenni de 1830, afavorís també la conservació de llibres.

Tanmateix, les conseqüències de la desfeta de les institucions de l'antic règim no foren del tot negatives, sobretot pel que fa a la democratització de la cultura. Així, amb els fons de les biblioteques conventuals es creà la Biblioteca Provincial, catalogada pels preveres Joan Gamundí i Jeroni Bibiloni. Aquesta biblioteca va ser inaugurada el 1847 a

¹¹ OLIVER, *Mallorca durante...*, pàg. 26.

¹² André GRASSET de SAINT-SAUVEUR, *Viaje a las islas Baleares y Pithiusas*, Palma de Mallorca, 1952, t. I, pàg. 34.

¹³ GRASSET de SAINT-SAUVEUR, *Viaje a las islas Baleares...*, pàg. 180.

¹⁴ Pere FULLANA, «La historiografia a Mallorca (1840-1890)», a Pere FULLANA, Isabel PEÑARRUBIA i Antoni QUINTANA, *Els historiadors i l'esdevenidor polític d'un segle a Mallorca (1839-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 43, nota 37.

l'edifici de Monti-sion amb 30.000 volums procedents dels convents suprimits. Jeroni Bibiloni, l'exfranciscà i cappare del socialisme utòpic a Mallorca, dugué a terme la catalogació, des del 1842 fins al 1847. Per una altra banda, persistiren les biblioteques del Col·legi de la Sapiència —bona part de la qual s'ha conservat i ha estat catalogada darrerament— i la Biblioteca Episcopal —de la qual fou responsable Damià Estelrich, entre altres. Es crearen noves institucions educatives, com ara l'Escola Normal de Mestres (1842), que possiblement generà una biblioteca pròpia. Així mateix, la fundació de casinos, cercles i acadèmies afavorí un augment de la sensibilitat popular envers la lectura, la creació de biblioteques i el foment de la lectura. Així, el Casino Palmesà disposava de «lectura de periódicos nacionales y extranjeros y reunión de una biblioteca cuando los fondos de la sociedad lo permiten»; el Casino Balear oferia els diaris de totes les tendències polítiques; i en el Liceu Mallorquí «el salón de lectura ofrece cuantos periódicos se publican en la provincia, y en los armarios que rodean la pieza se encuentran varias obras escogidas».¹⁵ En els noticiaris d'època i en els breus de premsa era freqüent trobar notícia de la desfeta i de l'espoliació de biblioteques particulars significatives, sobretot arran de la mort del seu creador. Aquest fenomen es repetia encara amb més freqüència si es tractava d'un clergue. És el cas, per exemple, de Joan Gamundí Peña († 1841) i de Simó Bordoy († 1843). D'ambdós es destacava, a la seva mort, que els seus llibres foren malvenuts pels seus hereus. La pèrdua irreversible d'aquestes biblioteques és, també, un símptoma cultural d'una societat en la qual el llibre era considerat, pels familiars dels erudits, un objecte més de valor en el conjunt del mobiliari, però poca cosa més. També desaparegueren altres biblioteques, com ara la de l'il·lustrat Josep Cotoner Despuig, mort el 1846.

Editorials, impremtes i llibreries

Ja al final del segle XVIII, a Mallorca hom constata l'existència d'impremtes rellevants, com ara la Impremta Reial (des de 1779) i la de Salvador Savall (des de 1796). L'edició de la primera publicació periòdica i les edicions de la SEMAP de diversos fullets afavorí aquesta influència. Tanmateix, va ser durant la Guerra del Francès quan es consolidà una xarxa

¹⁵ Ramón MEDEL, *Manual del viajero en Palma de Mallorca*, Palma, 1989, pàg. 148-154.

significativa d'editors. A banda de les impremtes esmentades i dels mallorquins Melcior Guasp i Felip Guasp,¹⁶ s'ha de destacar, sobretot, un grup d'editors refugiats, majoritàriament a Palma, que tingueren una incidència de primer ordre durant el conflicte bèl·lic. Es tracta de Bonaventura Villalonga, Miguel Domingo, Vicente Salvà i Antoni Brusi. Tots ells foren impressors de diaris, editors de fullets i els principals dinamitzadors del debat ideològic que es produí en aquella Mallorca durant la guerra. La llibertat d'impremta afavorí aquella conjuntura especialment dinàmica.¹⁷ Així mateix, durant aquella conjuntura sabem que a Palma hi havia llibreries significatives, com ara les que regentaven els llibreters Carbonell i Amorós, i que s'ubicaven sobretot a la zona de Cort —és a dir, al centre de la ciutat, al voltant de les institucions polítiques. La llibreria era, doncs, un dels centres de difusió del debat i de la polèmica i un espai arrelat al voltant dels centres de poder i dels carrers on habitaven les classes aristocràtiques i liberals.

Acabat el conflicte, els editors Domingo, Salvà i Brusi abandonaren l'illa, però a Mallorca persistia una cultura de l'edició prou significativa. Fins i tot durant la restauració absolutista persistiren les impremtes de Felip Guasp, de Salvador Savall, de Melcior Guasp, de Bonaventura Villalonga i la Impremta Reial. Òbviament, disminuí considerablement l'edició de llibres, augmentà la publicació de fullets de caràcter religiós i els llibres de text de manera que les editores oficials marcaren el ritme. Va ser durant el Trienni Liberal quan les principals impremtes illenques prengueren part novament en el conflicte ideològic. De la mateixa manera com durant la Guerra del Francès els principals impulsors del liberalisme havien estat els impressors «forasters», ara es repeteix el mateix cas. L'impressor Domingo Garcia es

¹⁶ Gaspar SABATER, *La imprenta y las xilografías de los Guasp*, Palma de Mallorca, 1985.

¹⁷ *Decreto de la libertad de imprenta*, Mallorca, Impr. de Salvador Savall, 1813; *Decretos sobre la libertad de la imprenta y Juntas censoras*, Mallorca, Impr. de Buenaventura Villalonga, 1813; *Decretos sobre la libertad de imprenta*, Mallorca, Impr. Brusi, 1813; *Ley de la libertad política de la imprenta publicada en Palma (en diciembre de 1820)*, Palma, 1821. Així mateix vegeu: Ll. ROURA AULINAS, «Libertad de imprenta y libertad de expresión al final del Antiguo Régimen (Consideraciones a partir del caso mallorquín, en el contexto de la Guerra de la Independencia)», a *La prensa en la Revolución Liberal*, Madrid, Universidad Complutense, 1983, pàg. 99-111.

convertí en el principal editor de les societats patriòtiques i del liberalisme més abrandat. Per una altra banda, la Impremta Reial —ara del Govern— imprimia circulars i fullets oficials, tot i que el *Boletín de la Provincia de Mallorca* i algunes publicacions periòdiques de signe moderat eren editades per Felip Guasp. Bonaventura Villalonga i Matias Savall continuaven la tradició. Així, seguint les cròniques d'època, el 1822 a Palma hi havia cinc impremtes (Felip Guasp, Domingo Garcia, Joan Savall, Bonaventura Villalonga i Marcelina Serra) i tres llibreries (Maties Savall, Antoni Noguera i Nicolau Carbonell).

Durant la segona restauració (1824-1833) disminuï considerablement el nombre de publicacions, tot i que persistien els impressors Felip Guasp, Salvador Savall, Villalonga i Domingo Garcia, i la impremta nacional de Joan Guasp. Va ser a partir de 1833 quan el món editorial mallorquí entrà en una fase de relativa normalitat. Algunes impremtes estaven ja totalment consolidades i altres havien mantingut la tradició centenària com la Impremta Guasp. A més de les esmentades en el període anterior n'aparegueren de noves, com ara la Impremta Balear a càrrec de Pere Josep Umbert, la Impremta de Pere Josep Gelabert i la Impremta i Llibreria d'Esteve Trias. Aquesta darrera, concretament, modernitzà el món de la divulgació i de la distribució del llibre amb catàlegs i fulls de propaganda força significatius. Durant el decenni de 1840 a Palma hi havia, com a mínim, dues llibreries més: la Llibreria Guasp al carrer d'en Morey i la Llibreria de Jaume Rullan, oberta el 1844, a la plaça de Cort. Tot i l'existència d'aquestes llibreries, també es venien llibres en altres indrets, sense que es concreti si eren específicament llibreries, com ara el 1845, quan en una casa del carrer de Jaquotot s'anunciava que hi havia en venda obres de Fèlix Torres Amat. D'altra banda, els llibreters mallorquins mantenien una relació fluida amb editors espanyols i estrangers. Felip Guasp era corresponsal dels principals publicistes espanyols; Pere Josep Gelabert era el comissionat a Mallorca de l'editor de la *Galeria dramática* de Madrid; Pere Josep Garcia era el corresponsal de diversos establiments madrilenys i Fermin Didot ho era de París.¹⁸

¹⁸ MEDEL, *Manual...*, pàg. 163-165.

Les publicacions culturals i la divulgació de llibres

Ja hem vist com des del darrer quart del segle XVIII es constata l'existència de premsa periòdica a Mallorca. *Noticia Periódica* (1779-1808), promoguda per la SEMAP, va ser la primera publicació. A aquesta la seguiren un nombre significatiu de publicacions,¹⁹ moltes de les quals amb una vida efímera i testimonial durant la Guerra del Francès. Aquest fenomen es degué, fonamentalment, a dos factors. Per una banda, al fet que Mallorca, en estar al marge de la guerra, es convertí en un espai de debat ideològic significatiu i, per una altra banda, al nombre considerable de refugiats a l'illa, alguns dels quals eren editors representatius, com ara Antoni Brusi. En aquell context, a més de les principals publicacions periòdiques, cal esmentar l'edició de catecismes polítics, pamflets, novenes (com ara a la Mare de Déu del Pilar el 1808) i catecismes, que tingueren una difusió significativa durant la Guerra del Francès.

Durant el Trienni Liberal, en menor escala i sense el fenomen dels refugiats, novament l'illa esdevingué un espai de debat mediàtic significatiu. Però va ser a partir del decenni de 1830 quan canvià substancialment el perfil de les publicacions, tant periòdiques com de llibres. Publicacions periòdiques com *El Faro* (1834) de Jaume Pujol i Pere Andreu, i *El Progreso*, primer,²⁰ i posteriorment *Frutos de la Prensa Periódica* (1839), *La Palma* (1840-1841), *La Fe* (1844), *Almacén de Frutos Literarios* (1841-1845; 1847-1848) i *El Monitor Religioso* (1850-1851), entre altres, posen de manifest el pes que tenien les publicacions culturals i de divulgació al marge dels principals periòdics. Fins i tot hi hagué algunes publicacions destinades a la promoció del llibre, com ara el *Folletín Bibliográfico* (1841-1843), editat per la Impremta Guasp.

En qualsevol cas, la divulgació i la problemàtica del llibre com a tal a Mallorca tenia altres connotacions, sovint més socials. L'Església mantenia el seu índex de llibres prohibits una vegada dissolta la Inquisició. A conseqüència d'això, és freqüent trobar clergues que adquirien, de la Santa Seu, la dispensa necessària per llegir llibres prohibits. Així, el 1843, per exemple, el prevere Joan Pascual sol·licitava a Gabriel Marià Ribas, que llavors estava a Itàlia, una autorització de llibres prohibits.²¹

¹⁹ OLIVER, *Mallorca durante...*, pàg. 214.

²⁰ FULLANA i MARIMON, «El segle XIX...», pàg. 30-35.

²¹ G. RIBAS, *Documentos IV* (1843), Palma de Mallorca, 1989, pàg. 46.

Tanmateix, la censura no era patrimoni només de l'Església. Existia, també, la vigilància de les autoritats civils per controlar llibres considerats perillosos. Un ofici de la Intendència de Policia de 18 d'agost de 1824 instava «a no permitir la circulación ó introducción de algunos papeles que tiren á revolución ó sean contra la Religión Católica Romana y perseguir á sus autores ó suscriptores.»²² Es tractava de normatives genèriques de control que en altres circulars es concretava en el fet d'impedir la circulació d'uns llibres determinats, com ara una de 29 de gener de 1825 en la qual es prohibia el fullet «*Españoles unión y alerta. Macsimas é instrucciones políticas que el grande Oriente de España ha mandado poner en egecución*»; o una altra del 19 de maig quan es prohibia un fullet editat a Londres titulat «*Carta de un Presbítero D. Antonio Bernabeu escribe al Ilmo. Sr. D. Simón López, arzobispo de Valencia, vindicando el sacerdocio y el patriotismo denigrado en su persona por este Prelado*». Es manava també als batlles que indaguessin sobre la circulació de «*Ocios de los españoles emigrados*», editat a Londres, o «*El defensor de la Patria*», editat a Buenos Aires. Són només alguns exemples que es poden trobar en arxius municipals de poblacions que, sens dubte, vivien molt al marge de tot plegat.

²² Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall, pàg. 189.